

УДК 37.015.3:005.32]:376-056.36
DOI 10.32626/2413-2578.2020-15.155-165

І.І. Матвійчук
bezuglaira04@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9991-7569>

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

Відомості про автора: Матвійчук Ірина Ігорівна, аспірант кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів: сучасні засоби навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями. E-mail: bezuglaira04@gmail.com

Contact: Matviichuk Iryna, postgraduate student of the department of correctional pedagogy and inclusive education, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine. Academic interests: the modern means of teaching geography to pupils with intellectual disorders. E-mail: bezuglaira04@gmail.com

Матвійчук І.І. Особливості мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії. Стаття присвячена стану вивчення особливостей мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями у психолого-педагогічній літературі. Щоб дослідити особливості мотивації до вивчення географії ми використали метод анкетування. Був розроблений текст анкети, інтерпретація результатів, виділено 4 рівня мотивації: високий, середній, низький, дуже низький. Запитання анкети були як закритого, так і відкритого характеру, це дало можливість не лише побачити кількісний рівень мотивації, а й визначити якісну оцінку вагомості вивчення учнями географії. Аналіз літературних джерел свідчить, що особливістю мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями є їх не висока спонукальна сила та не сформованість ієрархії мотивів в цілому. Результати дослідження показали, що, дійсно, навчальна мотивація до вивчення географії знаходиться в межах низького та дуже низького рівня. Перспективним засобом підвищення мотивації та корекції пізнавальної діяльності буде робочий зошит з географії на друкованій основі, тому й подальшу роботу над дослідження будемо вважати у впровадженні та апробації його у практику освітнього процесу учнів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: мотивація, учні з інтелектуальними порушеннями, географія, експеримент, анкетування, робочий зошит з географії.

И.И. Матвийчук. Особенности мотивации к изучению географии учащихся с интеллектуальными нарушениями. Статья посвящена состоянию изучения особенностей мотивации учащихся с интеллектуальными нарушениями в психолого-педагогической литературе. Чтобы исследовать особенности мотивации к изучению географии мы использовали метод анкетирования. Был разработан текст анкеты, интерпретация результатов, выделено 4 уровня мотивации: высокий, средний, низкий, очень низкий. Вопросы анкеты были как закрытого, так и открытого характера, это дало возможность не только увидеть количественный уровень мотивации, но и определить качественную оценку значимости изучения учениками географии. Анализ литературных источников свидетельствует, что особенностью мотивации учащихся с интеллектуальными нарушениями является их не высокая побудительная сила и несформированность иерархии мотивов в целом. Результаты исследования показали, что, действительно, учебная мотивация к изучению географии находится в пределах низкого и очень низкого уровня. Перспективным средством повышения мотивации и коррекции познавательной деятельности будет рабочая тетрадь по географии на печатной основе, поэтому и дальнейшую работу над исследованием будем считать во внедрении и апробации его в практику образовательного процесса учащихся с интеллектуальными нарушениями.

Ключевые слова: мотивация, ученики с интеллектуальными нарушениями, география, эксперимент, анкетирование, рабочая тетрадь по географии.

Matviichuk I.I. Peculiarities of motivating pupils with intellectual disorders to learning geography. The article is devoted to the overview of psychological and pedagogical literature in which the peculiarities of motivating high school pupils with intellectual disorders are studied. Of special interest is discovering pupils' motivation to learning geography. To this end we applied the method of questionnaires. The subjects of the experiment were eighth and ninth graders of 14 to 17 years old. The total number of pupils with intellectual disorders who participated in the experiment was 98. As a result four levels of motivation were singled out: high, intermediate, low and very low. The questionnaire contained both open and close questions. It enabled both qualitative and quantitative evaluation of the experiment results. The conducted analysis of scientific sources gives evidence that motivation of pupils with intellectual disorders lies in satisfying organic needs. The results of the investigation proved that learning motivation to geography is really restricted to low and very low level. The pupils with intellectual disorders turned out to be unconscious of the role geography classes played in their lives. The perspective way of teaching motivation and correction of pupils' cognitive activity will be a printed geography work

book. Pupils with intellectual disorders showed their interest in work books and tasks contained in them. Pupils' self-study with work books is aimed to increase their sense of responsibility, directionality, diligence and neatness. Our further investigation work will be the implementation of this geography work book into practice as well as its approbation in the learning process of pupils with mental disorders.

Keywords: motivation, pupils with intellectual disorders, learning geography, method of questionnaires, geography work book.

Постановка проблеми. Система освіти дітей з інтелектуальними порушеннями (далі – учні з ІП) реформується та змінюється. Проте, не зважаючи на всі зміни першочергове завдання, що стоїть перед педагогом, полягає у пошуку форм і відповідних методів, які б сприяли активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання. Вагомість освітнього процесу учнів з ІП полягає у формуванні стійких пізнавальних інтересів. У зв'язку з цим рівень навчальної мотивації школярів розглядається як один із критеріїв ефективності педагогічного процесу. Актуальність формування навчальної мотивації в учнів зумовлена оновленням змісту навчання, упровадженням компетентнісно-орієнтованого підходу до результатів освіти. Повною мірою ця актуальність стосується й учнів з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальній психолого-педагогічній літературі питанню навчальних мотивів присвячені праці: М. Алексєєвої, Ю. Бабанського, Б. Баєв, Л. Божовича, А. Белкіна, Л. Варгазова, П. Гончарука, У. Глассера, Е. Коротаєвої, А. Лопатіна, О. Максимова, В. Семиченко та ін.

Особливості мотивації учнів з інтелектуальними порушеннями розглядалися: Т. Докучиною, М. Матвєєвою, Н. Морозовою І. Єременком, Є. Суботський, Н. Стадненко, В. Товстоган, А. Корнієнко та ін.

На теперішній час присвячено чимало наукових праць вивченню мотивів учнів з ІП, але мотивування до навчання географії дотепер залишаються мало вивченими та актуальними.

Метою статті є визначення особливостей мотивації старшокласників з інтелектуальними порушеннями до вивчення географії.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз літературних джерел свідчить, що вчені (Максимов О., Леонтєв О. та ін.) формулюють різні визначення поняття «мотив», зокрема:

1. Спонування людини до активності, пов'язане з намаганням задовольнити певні потреби [3].

2. Сукупність психологічних процесів, які спрямовують поведінку людини [5].

О. Леонтьєв, Л. Божович та ін. називають мотивацію одним із визначальних компонентів організації навчальної діяльності [4]. Щодо діяльності розрізняють як зовнішню, так і внутрішню мотивацію, але вона завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності (О. Максимов, Н. Обозов, Л. Божович та ін.) [4;5]. Передумовою успіху мотивації Л. Божович називає сформованість спонукальної сфери, розвиток якої потребує цілеспрямованого педагогічного впливу [6].

Ю. Бабанський, М. Алексеева, Л. Божович та ін. довели, що навчальна мотивація базується на потребі, яка стимулює пізнавальну активність дитини, готує її до засвоєння знань [3;4]. Потреба не визначає характеру діяльності, її предмет окреслюється тоді, коли людина починає діяти (О. Леонтьєв) [3]. Мотиваційна складова навчальної діяльності охоплює пізнавальні потреби, мотиви навчання. Важливою умовою учіння є наявність пізнавальної потреби і мотиву самовдосконалення, самореалізації та самовираження; емоційне переживання пізнавальної потреби постає як інтерес (Л. Божович, О. Леонтьєв, Ю. Бабанський та ін.) [3;4].

Н. Морозова дослідила, що характерною особливістю мотивів дітей з ІІ є їх невисока спонукальна сила [8]. У процесі досліджень О. Леонтьєва визначено, що найменша перешкода, необхідність докласти зусилля призводять до відмови учнів з ІІ від бажаного [8]. Так, Є. Суботський виявив, що діти з порушеним інтелектом можуть відмовитись від більш бажаного, але далекого, заради менш бажаного, проте близького [8]. О. Леонтьєв вказує, що існуючі мотиви не стають для них «дієвими» [8].

М. Матвеева, В. Синьов відзначили, що в учнів з ІІ неформована ієрархія мотивів [7]. У них рідко можна спостерігати конфлікт бажань, боротьбу мотивів. Врочені пояснюють це, принаймні, двома причинами: переважанням органічних потреб і мотивів, що їм відповідають, а також неспроможністю через інтелектуальні порушення усвідомити мотиви власної поведінки [8].

Вагомого значення при організації навчально-виховної роботи набуває вивчення структури і мотивації діяльності учнів з ІІ [7]. В. Синьов зауважує, що у процесі їхнього розвитку у цих школярів формуються не лише якісно відмінні психічні процеси, а й своєрідні особливості будови і мотивації діяльності [7]. Тому для того, щоб досить ясно і повно зрозуміти психологічні особливості дій учнів з ІІ, знати, якими мотивами вони керуються, правильно організувати їх навчальну та практичну роботу і домогтися позитивних результатів у педагогічному процесі, слід розуміти особливості їхньої навчальної мотивації.

Як свідчать дослідження: Л. Божовича, О. Запорожця, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва та інших, у дітей з типовим розвитком мотиви діяльності піддаються істотним змінам в процесі індивідуального розвитку [4]. Зовсім інакше розвивається дитина з

порушеним інтелектом: у дошкільному віці її психіка не досягає потрібного рівня для успішного навчання, все це негативно відображається на навчальній діяльності [2]. Особливості психічного розвитку учнів з ІІІ гальмують розвиток їхньої особистості в цілому, та розвиток мотивів діяльності [6].

Г. Дульнєв, А. Корнієнко, Н. Морозова, Р. Муравйова, Б. Пінський та ін., дослідили, що мотиви навчальної діяльності учнів з ІІІ часто набувають неузгаального, неперспективного характеру [7]. За відсутності відповідного спрямовуючого впливу з боку вчителя учні з ІІІ не прагнуть опанувати необхідними знаннями, навичками і вміннями для того, щоб після закінчення школи влаштуватися на роботу і успішно працювати (В. Муравйова та ін.) [7]. У процесі навчання діти часто керуються вузькими, обмеженими, ситуативними мотивами (уникнути покарання, отримати хорошу оцінку тощо). Ці мотиви самі по собі потрібні і корисні, і їх потрібно заохочувати, однак, М. Матвєєва, зауважує, що поряд з ними необхідно спеціальними корекційними прийомами розширити мотиваційну сферу учнів [7]. Особливо важливо виховувати у дітей широкі мотиви, пов'язані з їхнім життям і діяльністю по закінченні навчального закладу [7].

Як впливають загальні мотиви учнів з ІІІ на вивчення ними окремих предметів? Ми спробували визначити це на прикладі географії. Для дослідження мотивації старшокласників з ІІІ до вивчення географії була розроблена анкета, яка містила 13 запитань, як відкритого, так і закритого характеру. Аналіз відповідей дав можливість не лише побачити кількісний рівень мотивації, а й визначити якісну оцінку учнями вагомості вивчення географії в цілому. Наведемо розроблену анкету.

Анкета для вивчення мотивації до навчання географії

1. Тобі подобаються уроки географії у школі?
а.) Так   б.) Не дуже   в.) Ні
2. Чи цікаво вони проходять?
а.) Так   б.) Буває по-різному   в.) Ні
- Що саме тобі цікаво?
3. Чи активний ти на уроках географії?
а.) Так   б.) Інколи   в.) Ні
- В чому це проявляється?
4. Чи охоче виходиш до дошки на уроці, виконуєш завдання, які пропонує вчитель?
а.) Так   б.) Буває по-різному   в.) Ні
- Чому?
5. Тобі подобаються практичні роботи на уроках географії?
а.) Так   б.) Інколи   в.) Ні
- Які саме?
6. Чи потрібно взагалі роботи домашнє завдання з географії?
а.) Так   б.) Інколи   в.) Ні
- Чому?

7. Знання з географії вам знадобляться у житті?

- а.) Так   б.) Не знаю   в.) Ні

Яким чином?

8. Якби уроки географії були б необов'язковими, ти б їх відвідував?

- а.) Так   б.) Не знаю   в.) Ні

Чому?

9. Чи гарна оцінка є стимулом для вивчення географії?

- а.) Так   б.) Не завжди   в.) Ні

Чому?

10. Чи бажав би ти, щоб кількість уроків географії зменшили?

- а.) Ні   б.) Не знаю   в.) Так

Чому?

11. Чи подобається тобі виконувати завдання в зошиті для практичних робіт з географії?

- а.) Так   б.) У нас їх немає   в.) Ні

Чому?

12. Чи хотів би ти на уроках географії працювати не у звичайних зошитах, а у зошитах на друкованій основі?

- а.) Так   б.) Не знаю   в.) Ні

Чому?

13. Чи було б краще, якби робочий зошит з географії уміщував у собі: практичні роботи з контурними картами, виділені місця для виконання домашніх завдань, були б присутні цікаві факти до кожної теми?

- а.) Так   б.) Не знаю   в.) Ні

Чому?

Інтерпретація результатів

За кожну відповідь учень отримує: а – 3 бали, б – 1 бал, в – 0 балів.

Зі зростанням кількості балів підвищується рівень мотивації.

Після підрахунків було визначено рівні мотивації учнів з ІІІ до вивчення географії (див таблицю 1).

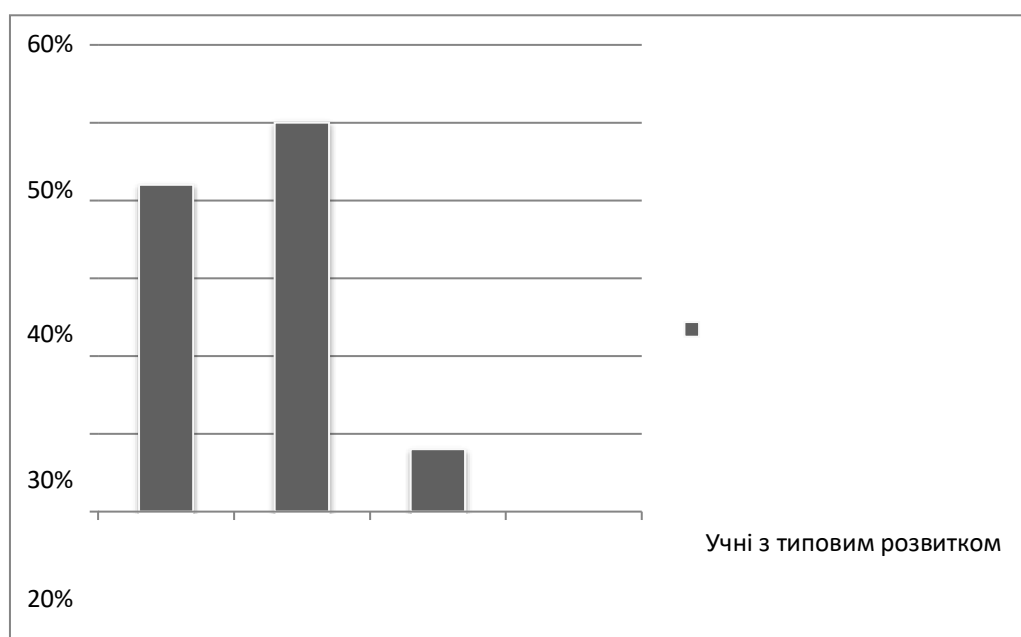
Таблиця 1.

Рівні мотивації

Бали	Рівень мотивації	Якісна характеристика рівня
31 бал і більше	Високий	Сформоване усвідомлене ставлення до вивчення географії.
21 – 30 балів	Середній	Навчальна мотивація частково сформована, проте усвідомленість вагомості вивчення географії є недостатньою
11 – 20 балів	Низький	Ставлення до вивчення предмету негативне.
0 – 10 балів	Дуже низький	Відсутність усвідомлення навчальної діяльності в цілому.

Дослідження проводилось на базі Прибузької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Вінницької обласної Ради, Іванівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Вінницької обласної Ради, Староприлуцької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Вінницької обласної Ради, Заболоттівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Волинської облдержадміністрації, Бердичівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Житомирської обласної Ради, загальноосвітньої школи № 12 Вінницької міської Ради. У дослідженні брали учні 8-х – 9-х класів, віком 14-17 р.; всього до експерименту було залучено 98 учнів з ІІ і 60 учнів з типовим розвитком (далі – учні з ТР).

Учні з ТР показали такі результати: високий рівень – 42 % учнів, середній рівень – 50 %, низький рівень – 8 % (див. рис. 1).

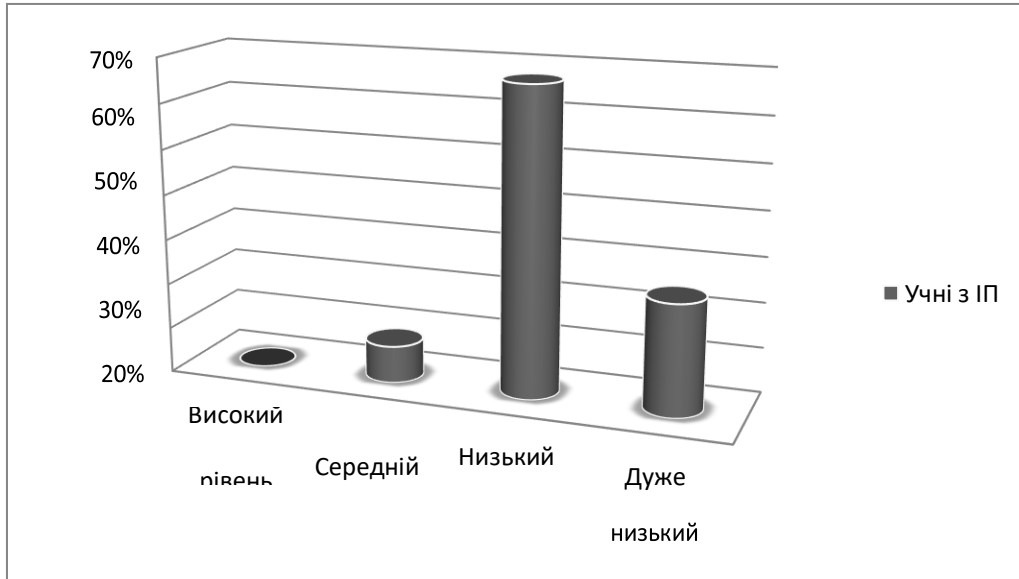
Рис.1. Рівні мотивації до вивчення географії учнів з ТР

Одержані результати свідчать, що в більшості учнів з ТР мотивація розвинута вище середнього рівня. Невеликий відсоток учнів із низьким рівнем обумовлюється загальною низькою навчальною мотивацією. Зокрема, дехто з учнів не хотів виконувати завдання анкети або виконував тільки для того, *«щоб не докоряли вчителі»*.

Діти з ТР на відкриті запитання давали логічні й цілком усвідомлені відповіді. Наприклад, на запитання: *«Що саме цікаво тобі на уроках географії?»*, учні відповідали: *«Я люблю дивитися навчальні фільми, які підбирає учитель»*; *«Люблю мозковий штурм»*; *«Люблю, коли ми робимо проекти з географії, нещодавно, робили проект по Великих мореплавцях»*. Відповіді на запитання про те, як знадобляться знання з географії, діти пов'язували з вибором майбутньої професії, наприклад: дехто з них хоче бути вчителем географії; хтось – архітектором

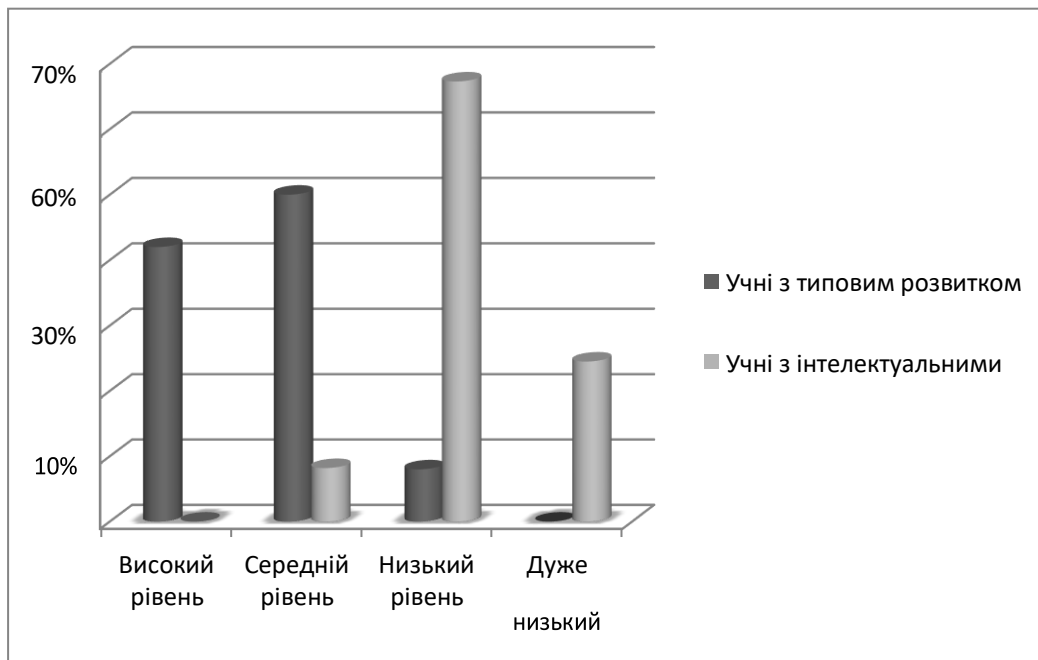
(«*потрібно особливості земної поверхні знати*»); один з хлопчиків хоче стати моряком, тому географія є його улюбленим предметом. Діти проводили паралелі, чітко усвідомлюючи, для чого потрібно вчитися, що навчання їм дасть у майбутньому.

В учнів з ІП результати з вивчення мотивації виявились такими: високого рівня не виявлено; середній рівень – 8,2 % учнів; низький рівень – 67,3 %; дуже низький рівень – 24,5 % (див. рис. 2).

Рис.2. Рівні мотивації до вивчення географії в учнів з ІП

Порівняльний аналіз рівнів мотивації учнів з ТР та учнів з ІП покажемо на рис. 3:

Рис.3. Порівняння рівнів мотивації до вивчення географії

Аналіз одержаних результатів свідчить, що мотивація до вивчення географії в учнів з ІІІ знаходиться на низькому та дуже низькому рівні. З відповідей дітей можна зробити висновок, що уроки географії вони відвідують не через цікавість. Більшість дітей не знають, чи знадобляться їм знання з географії, не усвідомлюють важливості уроків та їх ролі у житті. Зокрема: *«Я не знаю для чого мені географія»*; *«Потрібно вчити, щоб вчитель не сварився»*; *«Географія потрібна, щоб жити»* тощо. Старшокласники з ІІІ не можуть визначити, чи є вони активними на уроках; свою активність пояснюють так: *«Я слухаю вчителя»*; *«Я пишу із підручника»*; *«Вчу уроки»*; *«У настрої»*. Діти не розуміють самого поняття «активність», і в чому вона проявляється. На запитання: *«Якби уроки географії були б необов'язковими, ти б їх відвідував?»* Більшість учнів з ІІІ відповіли, що *«так»*, бо для них уроки є обов'язковими. Хоча деякі все-таки писала у своїх відповідях *«ні»*. А ось на запитання *«Чому?»*, писали: *«Бо я люблю вчительку»*; *«Уроки не можна пропускати»*; *«Географія не подобається, бо потрібно карту вчити»* тощо.

Неформальний інтерес викликали у дітей запитання про друкований робочий зошит. Багато хто з них, не розумів, що «воно таке». В процесі проведення експерименту дітям пояснили, що означає друкований робочий зошит, чим він відрізняється від звичайного; наочно показали, як він виглядає, які у ньому можуть бути завдання. Після цього діти відповідали на питання анкети. З результатів було виявлено, що їх зацікавила робота в робочих зошитах. Більшість з них вибирали відповідь *«так»*. Діти виявили бажання працювати у таких зошитах; їм сподобалось, що всі завдання розміщуються в одному місці. Свій інтерес учні пояснювали так: *«Так було б зручніше»*; *«Він цікавіший»*; *«Вчитися цікавіше»*; *«В них було б зручно писати, малювати»*; *«В них все є»*; *«Щоб писати в контурних картах»* та ін. З вище описаного бачимо, що учні зацікавлені новим засобом навчання, вони проявляють інтерес до нового. Старшокласники змогли узагальнити побачене і зробити умовисновок, що робочий зошит з друкованою основою є зручнішим, ніж звичайний.

Отже, аналіз одержаних результатів дозволяє зробити висновок, що мотивація учнів з ІІІ до вивчення географії знаходиться на низькому рівні або не сформована. Проте старшокласникам дуже подобається робити на уроках щось цікаве; їхня мотивація підвищується коли вчитель використовує нестандартний підхід, користується новими, сучасними засобами навчання, які сприяють цілісному та осмисленому сприйманню навчального матеріалу. Важливо, щоб педагог постійно підвищував зацікавленість учнів до предмету, урізноманітнював методи роботи, обґрунтовував вагомість знань з географії.

Одним із засобів, що підвищить мотивацію та слугуватиме для розвитку і корекції пізнавальних процесів учнів з ІІІ, є робочий зошит з

географії з друкованою основою. Робота в такому зошиті дозволить кожній дитині бути активним учасником навчального процесу. Зошит надасть вчителю змогу враховувати індивідуальні психологічні особливості учнів, добираючи для кожного відповідне завдання. Самостійна робота учнів на уроці сприятиме прищепленню їм почуття відповідальності, цілеспрямованості, охайності, старанності. Діти більше зможуть застосувати свої знання на практиці, адже в зошиті передусім вміщені практичні завдання, зокрема: робота з контурними картами, ілюстраціями; написання міні творів-роздумів; малювання малюнків; розгадування ребусів, кросвордів. За умови систематичного його використання він стане дієвим корекційно-розвитковим засобом.

Висновки. Отже, аналіз результатів дослідження мотивації учнів з ІІ до вивчення географії дозволяє зробити такі висновки:

- мотивація до вивчення предмету знаходиться на низькому рівні;
- в більшості учнів переважає несвідоме ставлення до навчальної діяльності в цілому та географії, зокрема;
- діти майже не виявляють інтересу до роботи за стандартною методикою викладання географії;
- диференційовані та індивідуальні завдання практичного характеру стимулюють учнів до роботи;
- для активізації пізнавальної активності учнів на уроках потрібно добирати спеціальні прийоми і засоби.

Публікація не претендує на повне висвітлення означеної проблеми. Подальшою перспективою дослідження є експериментальна апробація в практику освітнього процесу учнів з ІІ робочого зошита з географії як одного із засобів формування навчальної мотивації та корекції пізнавальної діяльності учнів.

Бібліографія

1. **Докучина, Т.О.** (2011). Мотивація навчання як запорука стимулювання учнів до досягнення успіху. Педагогічна освіта: теорія і практика. Вип. 8. - 32-37 с.;
2. **Лубовский, В.И., Розанова, Т.В., Солнцева, Л.И.** (Ред.). (2005). Специальная психология. М: Академия, 464 с.;
3. **Леонтьев, А.Н.** (1971). Потребности, мотивы и эмоции. М.: Изд-во Моск. ун-та, - 40 с.;
4. **Леонтьев, А.Н., Божович Л.И.** (Ред.). (1950). Очерки психологии детей. М., - 183-186 с.;
5. **Обозов, Н.Н.** (1998). Словник практичного психолога. - СПб., - 101 с.;
6. **Петрова, В.Г.** (Ред.). (1980). Исследование личности и познавательной деятельности учащихся вспомогательной школы: Сб. науч. тр. М.;
7. **Синьов, В.М., Матвєєва, М.П., Хохліна, О.П.** (2008). Психологія розумово відсталого дитини. К: Знання, 359 с.;
8. **Стадненко, Н.М., Матвєєва, М.П., Обухівська, А.Г.** (2002). Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 200 с.

References

- 1. Dokuchyna, T.O.** (2011). Motyvatsiia navchannia yak zaporuka stymuliuвання uchniv do dosiahnennia uspikhu. Pedagogichna osvita: teoriia i praktyka. Vyp. 8. - 32-37 s. [in Ukrainian].;
- 2. Lubovskiy, V.Y., Rozanova, T.V., Solntseva, L.Y.** (Red.). (2005). Spetsyalnaia psikhohiia. M: Akademiya, 464 s. [in Russian].;
- 3. Leontev, A.N.** (1971). Potrebnosti, motivy i emotsyi. M.: Yzd-vo Mosk. un-ta, – 40 s. [in Russian].;
- 4. Leontev, A.N., Bozhovych L.Y.** (Red.). (1950). Ocherki psikhologii detey. M., – 183-186 s. [in Russian].;
- 5. Obozov, H.N.** (1998). Slovnyk praktychnoho psikhologa. – SPb., - 101 s. [in Ukrainian].;
- 6. Petrova, V.H.** (Red). (1980). Isledovanie lychnosti i poznavatelnoy deaytelnosti uchashchikhsya vspomohatelnoy shkoly: Sb. nauch. tr. M. [in Russian].;
- 7. Synov, V.M., Matvieieva, M.P., Khokhlina, O.P.** (2008). Psikhohiia rozumovo vidstaloi dytyny. K: Znannia, 359 s. [in Ukrainian].;
- 8. Stadnenko, N.M., Matvieieva, M.P., Obukhivska, A.H.** (2002). Narysy z olihofrenopsikhologii. Kamianets-Podilskyi: Inform.-vyd. viddil Kamianets- Podilskoho derzhavnoho universytetu, 200 s. [in Ukrainian].

Received 12.11.2019

Accepted 10.12.2019